

**СИНОНІМІЯ У «НЕЙМОВІРНИХ ОПОВІДАННЯХ»
ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО**

У статті розглянуто синонімічне багатство оповідань П.Загребельного. На основі проведеного аналізу мови текстів виявлено семантичні та стилістичні синонімічні ряди, з'ясовано їхні функції.

Ключові слова: синоніми, синонімічний ряд, абсолютні синоніми, стилістичні синоніми.

The article focuses on the synonymic richness of the stories of P.Zagrebelsky. On the bases of the carried out analysis of the texts language semantic and stylistic synonymic rows are brought out, and their functions are determined.

Key words: synonym, synonymic row, absolute synonyms, stylistic synonyms.

Багатство і краса мови виражаються у широті її лексичного складу, у багатозначності слів, у гнучкості граматичних форм, у різноманітності стилістичних засобів. Змістовність, смислова насиченість, точність і виразність, простота і доступність – ці якості мови не можна уявити без великого запасу слів. Чим більше у резерві слів, тим точніше, правильніше, глибше людина висловить свою думку.

Передача думки завжди зумовлюється добром слів згідно змісту, ідейного спрямування, майстерністю того, хто користується мовою, має чуття мови.

Різнорозмітність словникового складу та експресивних відтінків мови знаходять своє яскраве відображення в індивідуальному стилі письменника.

Він може змінюватися в процесі творчої еволюції митця. Щоб з'ясувати, як змінюється сприйняття письменником світу, варто вивчити всю систему художньо-виражальних засобів його творів. У переддень 90-річного ювілею Павла Архиповича Загребельного важливо розглянути, які мовні особливості того чи того твору свідчать про зміни його поглядів, світогляду, художніх замислів.

Отже, тема статті актуальна і затребувана, мета її – творчо осмислити складники мовної особистості автора, зокрема синонімії, особливостей функціонування синонімів у зв'язку з оповідною манерою автора, сюжетом, образом; з'ясувати роль і місце синонімів у художній тканині текстів «Неймовірних оповідань», використання їх як засобу соціально-психологічної характеристики персонажів твору.

Митець особливо пильну увагу приділяє найбільш витонченим засобам творення художнього полотна. У доборі лексичного матеріалу важливу роль відіграють синоніми. Вони можуть виражати семантичні відтінки, давати оцінку характеризованому об'єкту чи явищу, уточнювати висловлювану думку, сприяти стилістичній виразності, наголошувати на певному факті і навіть пояснювати слово.

Лексична синонімія (від гр. *synonymia*, *synonymus* – однойменний, однойменність) – специфічне явище, що означає семантичну тотожність чи близькість двох або кількох різних за звуковим складом слів.

Вивчення основних питань синонімії безпосередньо пов'язане з науковим осмисленням таких семантичних категорій, як лексичне значення слова, полісемія тощо.

У лінгвістиці досліджували синоніми А. Грищенко, О. Єфімов, В. Ващенко, В. Ільїн, С. Криворучко, А. Лагутіна, С. Левченко, О. Нечитайло, І. Олійник, Л. Паламарчук, С. Семчинський, О. Пономарів та ін.

Лексична синонімія сучасної української літературної мови є суттєвим складником її стилістичних засобів, оскільки взагалі «розвинена літературна мова являє собою досить складну

систему більш або менш синонімічних засобів висловлювання, так або інакше співвіднесених одне з одним» [4, с. 121]

Різноманітність і велику стилістичну вагу синонімів легко відчуті, аналізуючи будь-який текст, особливо ж художній. Щодо цього М.Рильський писав: «Багатство синонімів – одне з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці – невід’ємна прикмета хорошого стилю, доконечна риса справжнього майстра» [3, с. 17].

Цікаві дані про те, як загальне й індивідуальне переплітається в доборі синонімів, дає спостереження над характером синонімів у збірці Павла Загребельного «Неймовірні оповідання» [1, с. 366].

Одна з найприкметніших рис мови цих оповідань – синонімічне багатство. Автор рідко вживає абсолютні синоніми, тобто слова, тотожні за значенням і стилістичним забарвленням. Очевидно, це пояснюється тим, що письменник практично не використовує діалектних і запозичених іншомовних слів, а вдається до синонімічних рядів, що складаються саме з питомих українських слів. Наприклад: темрява, пільма, небуття [1, с. 7]; самотній і покинутий [1, с. 8]; безнадії і розпачі [1, с. 9]; гнівалися, висловлювали невдоволення [1, с. 9].

Абсолютні синоніми з’являються лише зрідка як результат співіснування запозичених і питомих слів, які, до речі, автор ставить в один синонімічний ряд, ніби уточнюючи, підсилюючи українське слово, чи сумніваючись у тому, що вибрав найбільш доцільне слово. Наприклад: «щось незвичайне, екзотичне, неземне [1, с. 12].; «існування, функціонування» [1 с. 208].

Ідеографічні синоніми, які у межах загальноновживаних слів розрізняються лише тонкими смисловими відтінками, обсягом семантики, використовуються автором у художньо-белетристичних оповіданнях («Три долі, Гоголь, Шевченко, Чехов»). Це синонімічні ряди в основному емоційно нейтральних, безекспресивних слів і словосполучень, які створюють «холодний, сухий колорит» оповіді. Наприклад: «одноманітність і монотонність» [1, с. 35]; «мертва, нежива, нікчемна жертва, стерво, прах» [1, с. 96]; «князі були хоробрі і відважні» [1, с. 206]; «найпримітивніше, найпростіше існування» [1, с. 208]; «... котилася на професора дика лава вершників, одбиваючись від тиску двох інших лав, прорізаючись крізь них, пробиваючись і гинучи водночас» [1, с. 209], «... він [професор] ніби хотів перепинити, затримати, увічнити цю мить...» [1, с. 209]; «не знала ні доказів, ні нарікань» [1, с. 11]. Уведення у синонімічні ряди цілих словосполучень дієслівного типу дають можливість письменникові уповільнювати розповідь, зробити її урочистою, неспішною; викликати у читача бажання подумати над опорними словами тексту, осмислити його.

Аналіз мови оповідань свідчить, що письменник перевагу надає семантико-стилістичним синонімам, ураховуючи насамперед їх естетично-зображальну функцію. Кожен компонент синонімічного ряду, маючи більші чи менші семантичні відмінності, дає можливість повніше відтворити картину зображуваного, відобразити суть явища чи почуття. Наприклад: «Велику душу безберегу треба мати» [1, с. 268]; «Правда вела його, світила, сяяла» [1, с. 265]; «Царі хотіли повернути його [Т. Шевченка] у первісний стан, у невідомість і темряву» [1, с. 266]. «... відхиляла мою руку, відтручувала, не подавала своєї, уникала, усувалася, відганяла» [1, с. 16]; «... незграбний, невмілий, недорікуватий...» [1, с. 373]. «обрії розширюються, розпросторюються» [1, с. 276].

Як бачимо, для уточнення предмета думки П. Загребельний вдається до цілого ряду близькозначних слів, які своєю семантикою начебто повністю покривають значеннєве поле, проте не виділяють його центру. Емоційно-експресивні синоніми, відзначаючись яскравими супровідними відтінками значень, вживаються письменником обмежено. Наприклад: «лейтенант стрепенувся, найоржився, накукурівся» [1, с. 22]; «і я не потерплю роззяв, нехлюїв, головотяпів» [1, с. 25]; «у мене могли ключ викрасти, випросити, видурити, відняти» [1, с. 26]; «я безладний і безалаберний чоловік» [1, с. 199]; «... возити буряк..., за двісті кілометрів *пиряти* той буряк» [1, с. 207].

Це пояснюється перш за все змістом оповідань – вони присвячені життю і творчості видатних письменників Гоголю, Шевченку, Чехову, значним історичним подіям, так чи інакше

пов'язаним з сучасним життям суспільства на теренях України («Печеніги», «Дух Ченгісхана», «Франківський норів», «Ключ від сейфа»).

Як уже говорилося, П. Загребельний майстер – творець синонімічних рядів. Ряд стилістичних синонімів – це звичайно, значно вільніший ланцюжок слів, бо він включає, крім власне синонімів, ще й контекстуальні синоніми, авторські семантичні неологізми, тропеїчні вживання. Наприклад : 1. «... водій ліниво перепихнув через губи два склади «не-шуа», прожував їх, як гумку ...» [1, с.216]. 2. «Воно [озеро] схоже на каракатицю, на чорнильну пляму, на непорозуміння природи , але тільки не на золоту хризантему» [1, с. 223]. 3. «Мені випала роль каталізатора, громовідводу, барабана для биття – вічна доля всіх наймолодших» [1, с. 65]. 4. «Начальник поїзда зворухнувся туди й сюди, хотів, мабуть, видобутися на волю, вибратися на оперативний простір, але Василь досить добре знав, що таке ласкава диктатура, він упіймав Григорія Борисовича в могутні найвобійми так, що той не міг ні зворухнутися, ні стрепенутися...» [1, с. 67]. 5. «Надзвичайна, буквально нелюдська чутливість Гоголя» [1,с. 253]. 6. «... усвідомлений чистий, ясний погляд...» [1, с. 17].

Завдання ряду таких синонімів у тексті – показати інтенсивність прояву дії, різноманітність ознак, багатство явища. Завдяки вмілому добору синонімів емоційно-експресивний вплив синонімічного ряду посилюється. Наприклад : 1. «... над усім воїнством земним і небесним завжди неподільно, всевладно, всемогутньо панувало зображення Пантократора ...» [1, с. 61]. 2. «... ми невтомно творимо їх [таємниці], – то смішні, ... а то й похмуро-трагічні, криваві, нелюдські...» [1,с. 71]. 3. «... то це вже й не хвороба, а наслання, кара і прокляття» [1,с. 217]. 4. «Це щось справді фантастичне, феєричне і неземне» [1, с. 220].

Часто синонімічний ряд у текстах письменника виконує функцію нагнітання, як наприклад, в оповіді про Гоголя: 1. «...незadari, посередності, нікчеми...» [1, с. 255] 2. «...переслідування, цькування...» 3. «...викинути з душі, забути, зневажити...» [там само]. Такі синонімічні ряди дали можливість авторові глибше розкрити трагедію Гоголя, його психічний стан.

Іноді автор вдається до традицій фольклору і переносить у твір парне вживання близькозначних синонімів. Наприклад: 1. «... зупинка серед безлюддя і безгоміння...» [1, с. 216]. 2. «...відганяючи, відтручуючи невідому силу...»[там само]. 3. «...невесело на світі, сумно...» [1, с. 262]. 4. «...жорстоко винищували впродовж історії всієї найдорожчих, найцінніших людей...» [1, с. 261].

Це свідчить про високу мовну культуру Загребельного, вміння розповідати так, щоб мова містила різноманітність схожих елементів думки, потрібних для спеціального посилення враження.

Для уникнення повторів слова на короткому відрізку тексту автор використовує значну кількість найрізноманітніших лексичних одиниць. Наприклад: 1. «Історія значиться найперше народними повстаннями, заколотами, бунтами, протестами і гнівними криками незгоди...» [1, с. 260]. При цьому в синонімічний ряд включаються не тільки книжні, а й народнорозмовні слова: «Кетлін затаєно зраділа своєму здоров'ю, красі і гожості» [1, с. 223]. Для створення яскравого враження, моменту експресії у художньому тексті письменник створює ампліфікаційні ряди, у яких кожна одиниця ряду має самостійне значення, а всі разом вони функціонують у взаємодії, емоційно посилюючи висловлену думку, як наприклад, в оповіді про Тараса Шевченка: 1. «І при тих розгромах вождів, ватажків, зачинщиків, всіх отих «пущих заводчиків...» розпинали на хрестах, вішали, палили на вогнищах, рубали їм голови четвертували, колесували, саджали на палі...» [1, с. 260]; «...щезло..., геть десь кануло в передранковій млі» [1, с. 262]; «море клекотіло, бурлило, бурхало об берег» [1, с. 7]; «йшов тихо, нечутно просувався вперед, довго никав вулицями...» [1, с. 22]; «люди...кидалися то до моря, то забиралися в гори...» [1, с. 15].

Одна з найприкметніших рис синонімії «Неймовірних оповідань» Павла Загребельного – це широке використання усіх повнозначних частин мови у синонімічних рядах. На першому місці стоять дієслівні ряди: 1. «Він дивує і потрясає нас сьогодні» [1, с. 263]. 2. «Начальник поїзда не ввійшов, а ніби вслизнув до нашого купе» [1, с. 66]. 3. «Правда вела його, світила, сяjala» [1, с. 265]. 4. «...дзвін стогне, плаче» [1, с. 9].

5. «пам'ять не зникає, не замулюється...» [1, с. 10]. 6. «...вдарило, обпалило, звуглило душу» [1, с. 16]. 7. «...просив, обіцяв, благав...» [1, с. 14]. 8. «...вело, вабило, кликало за собою» [1, с. 11].

Не менш поширена у текстах оповідань іменникова синоніміка, як-то: «безнадія і розпач» [1, с. 7]; «тяжка туга, самотність, покинутість і сирітство...» [там само]; «...співчутливість, милосердя» [1, с. 16]; «ранимість, м'якість, делікатність душі» [1, с. 20]; «...варвар, невіглас...» [1, с. 207]; «...первісний стан, невідомість, темрява» [1, с. 266]; «темрява, пільма, небуття» [1, с. 7]; «Молодість взагалі вразлива на болі, страждання, хворість і нездоров'я» [1, с. 218]; «місяці непевності, безрадності, знеможеності» [1, с. 81].

Як відомо, українська мова має широкий простір для прикметникової синонімії. Вона включає і загальнономовні, і контекстуальні синоніми, підсилюючи їх естетично-зображальну функцію. Павло Загребельний за допомогою прикметникових синонімічних рядів створює індивідуальні портрети, відтворює найтонші почуття своїх героїв, їхні переживання, особливості сприйняття навколишнього світу. Наприклад: «безжурне, безтурботне дитинство» [1, с. 6]; «легка, тонка, прозора посмішка» [1, с. 11]; «незграбний, невмілий, недорікуватий» [1, с. 373]; «безладний, безалаберний чоловік» [1, с. 199]; «у добірному, вишуканому товаристві» [1, с. 61]; «чоловік достоту вільний і незалежний» [с. 70]; «почувався самотнім і покинутим» [1, с. 11]; «доступний і приступний кожному» [1, с. 266]; «Велику душу безберегу треба мати» [1, с. 268]; «життя безжальне, жорстоке» [1, с. 9]; «непритомний, нестямний, знеможений, безпорадний» [1, с. 13]; Іноді до такого синонімічного ряду автор включає дієприкметники, які уточнюють характеристику образу: «голоси уславлених, благородних, витончених» [1, с. 21]; «давно читаним, забутим романом» [1, с. 10]; «був набридливим, нікчемним, жалюгідним» [1, с. 15].

Компонентами синонімічного ряду в текстах часто виступають прислівники, як наприклад : «несподівано і неждано» [1, с. 12]; «слухняно і безтямно йшов за нею» [там само]; «неспогадано, несподівано, раптово» [1, с. 15]; «...жінки закохувались у Василя відразу, зльоту...» [1, с. 62]; «з нею [Кетлін] було легко, просто, затишно» [1, с. 239]; «неподільно, всевладно, всемогутньо» [1, с. 61]; «збирався квапливо, хапливо» [1, с. 276]; «раптом вгорі...гупнуло, ...несподівано посипався порох з люстри, ...враз за тим розітнувся несамовитий крик» [там само]. Прислівники в синонімічних рядах виконують функцію градації напруження, наростання його. Стилистична манера використання синонімів у Павла Загребельного протягом усього творчого періоду змінювалася. Якщо у романі «Диво» ряди синонімів – рідкісний стилістичний прийом, то в «Неймовірних оповіданнях» представлене неймовірне багатство різноманітних частиномовних рядів синонімів, що свідчить про зростання майстерності письменника в плані побудови й доцільного використання таких стилістичних фігур, як ампліфікація, градація, посилювальний повтор, що базуються саме на синонімії.

Основні функції, які виконують синоніми у текстах «Неймовірних оповідань», це : функція уточнення, функція заміщення, градації (нагнітання), оцінна, емоційно-експресивна функції. Використання синонімічних рядів – це один із стилістичних прийомів подати нову, додаткову інформацію про предмет, особу або дію, їх властивості. Автор поряд з нейтральними вживає синоніми із позитивним та негативним забарвленням. Включення до синонімічного ряду контекстуальних і синонімічно зближених слів підсилює інтенсивність сказаного, розширює семантичний обсяг зображуваного явища. Таким чином П. Загребельний збагатив і примножив лексико-стилістичні засоби української художньої прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загребельний П.А. Неймовірні оповідання: оповідання, повісті / П.А. Загребельний – К.: Рад. письменник, 1987. – 367 с.
2. Непийвода Н. Синонімія виражальних засобів / Н. Непийвода // Дивослово. – 008. № 10. – . 42-46.
3. Рильський М.Т. Передмова до «Матеріалів до синонімічного словника української мови» А. Багмута / М.Т. Рильський: Вітчизна. – 1959. – № 2. – С. 17.
4. Щерба Л.В. Современный русский язык / Л.В. Щерба. – М.: Наука, 1957. – С. 121.